

Nederland en Duitsland in het interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur / Onder redactie van Frits Boterman & Marianne Vogel. – Hilversum: Verloren, 2003.

ISBN 90-6550-763-9 Prijs: € 23,-

De bundel *Nederland en Duitsland in het interbellum* begint met een uitvoerige inleiding van de historicus Frits Boterman. Daarin pleit hij voor een genuanceerder beeld van het interbellum en van de Nederlands-Duitse betrekkingen in die periode. Het interbellum is zijns inziens te lang beschouwd vanuit een finalistisch standpunt, als voorspel van de Tweede Wereldoorlog. De geringe aandacht voor de Nederlandse cultuur vóór 1940 zou te wijten zijn aan de wijdverbreide opvatting dat die provinciaal was omdat Nederland in de Eerste Wereldoorlog neutraal bleef. De meeste publicaties over het interbellum, betoogt Boterman, geven blijk van ‘tegenstrijdige opvattingen’ en ‘achterhaalde visies’ (p. 10). Hij pleit ervoor de periode 1918-1940 als ‘etappe in het moderniseringsproces’ (p. 8) te beschouwen en het onderzoek te concentreren op de culturele positie van Nederland in de Europese context, met name op ‘de verhouding van de elite van cultuurdragers, kunstenaars en intellectuelen tot Duitsland’ (p. 9). Boterman laat het niet alleen bij kritiek op het ‘oude’ onderzoek maar doet ook gedetailleerde voorstellen voor ‘nieuw’ onderzoek. Het moet zich ten eerste richten op de plaats van de Nederlandse-Duitse relatie in Europa en de Nederlandse rol bij het moderniteitsdebat in Europa na 1918. Wetenschappers zouden de politieke betrekkingen,

culturele contacten en culturele wisselwerkingen moeten bestuderen. Het onderzoek naar culturele wisselwerkingen zou moeten bestaan uit een vergelijking van omschrijvingen en definities van cultuur, civilisatie en beschaving, onderzoek naar de politieke cultuur en naar 'cultural transfer' (directe persoonlijke contacten, organisatorische infrastructuur en kwalitatieve en kwantitatieve beïnvloeding). Over de wijze waarop culturele wisselwerkingen in kaart moeten worden gebracht, doet Boterman drie voorstellen: het onderzoek moet zich ten eerste op algemene thema's richten en op de representatie van de werkelijkheid, vervolgens nader analyseren hoe de discussie tussen hoge en lage cultuur verliep en ten slotte het spanningsveld tussen nationalisme en internationalisme bekijken.

Botermans inleiding roept twee vragen op. Allereerst of zijn inleiding inderdaad nieuwe voorstellen binnen het onderzoek naar Nederlands-Duitse betrekkingen in het interbellum bevat en vervolgens of de hier gebundelde artikelen voldoen aan zijn omschrijving. Uit publicaties van kunsthistorici en literatuurwetenschappers blijkt dat die eerste vraag negatief moet worden beantwoord. Veel onderzoek uit de laatste decennia voldoet aan Botermans omschrijving. De titel van de door Kathinka Dittrich uitgegeven catalogus *Berlijn-Amsterdam 1920-1940. Wisselwerkingen 1920-1940* (1982) komt bijvoorbeeld letterlijk terug in de ondertitel van deze bundel. Die catalogus is weliswaar nog steeds relevant, schrijft Boterman, maar de Europese context ontbreekt. Een tweede publicatie is van recenter datum: *Avantgarde! Voorhoede?* (2002), het door Hubert van den Berg en Gillis Dorleijn samengestelde overzicht van de vernieuwingsbewegingen in Duitsland, Nederland en Vlaanderen. Boterman laat het bij de vaststelling dat in deze uitgave 'avantgarde en utopisme op artistiek gebied onder invloed van het postmodernisme direct in verband [worden] gebracht met een verderfelijk totalitair politiek denken en handelen' (p. 10). Zijn kritiek wekt bevreemding want de bundel is een van de uitvoerigste overzichten van de artistieke ontwikkelingen in het interbellum van de laatste jaren en Boterman had de discussie over de ontwikkeling van het onderzoek aan de hand van de resultaten in *Avantgarde! Voorhoede?* scherper kunnen stellen. Twee andere studies die belangrijk zijn op het gebied van Duits-Nederlandse literaire betrekkingen, Herbert van Uffelen's receptie-onderzoek *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990* (1993) en de bijbehorende *Bibliographie* (1993), noemt Boterman niet. Dat hij deze maar ook andere publicaties niet noemt en nau-

welijks aandacht aan de conclusies van de eerste twee besteedt, ligt er aan dat zijn inleiding sterk op de resultaten van historisch onderzoek is gebaseerd, zoals blijkt uit de openingszin van zijn inleiding: 'Het onderzoek naar de Nederlands-Duitse betrekkingen heeft zich lange tijd bewogen op het terrein van de naoorlogse (buitenlands-politieke) verhoudingen en relaties tussen beide landen en op het gebied van de negatieve beeldvorming [...]'. Dat geldt wellicht voor historici en politicologen, maar zeker niet voor literatuurwetenschappers en kunsthistorici. Door zijn eenzijdige invalshoek heeft hij belangrijke onderzoeksresultaten over het hoofd gezien

In *Nederland en Duitsland in het interbellum* zijn zestien lezingen gebundeld die tijdens twee interdisciplinaire symposia in 2001 en 2002 van de vakgroep Duitslandstudies aan de universiteit van Groningen werden gepresenteerd. Politiek, literatuur en kunst worden het vaakst gethematiseerd en in de overige bijdragen worden theologie, boek- en wetenschapsgeschiedenis, archeologie en beeldvorming behandeld. Mijn tweede vraag luidde of deze bijdragen 'een eerste aanzet vormen tot nieuw onderzoek op het gebied van de Nederlands-Duitse relatie [...] en of ze getuigen van 'een frisse blik', zoals Boterman het in zijn inleiding formuleert. De meeste artikelen vormen interessante mozaïeksteentjes over de Nederlands-Duitse betrekkingen maar het is opmerkelijk dat vrijwel alle auteurs zich beperken tot een heel kleine vraagstelling met een overeenkomstig geringe uitkomst. Sommige auteurs vatten bestaand onderzoek samen, zoals Alexandra Paffen die een overzicht geeft van de contacten in de jaren dertig van Erika en Klaus Mann in Nederland. Thomas W. Gijswijt baseert zijn bijdrage over de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland in de Eerste Wereldoorlog grotendeels op de dissertatie van de Duitser Marc Frey, *Der erste Weltkrieg und die Niederlande* (1998), en plaatst daar enkele kanttekeningen bij. Maar Frey's onderzoek stimuleert vooral om uitvoering naar het Duitse cultuurbeleid in Nederland in de periode 1914-1918 te kijken, want net als in het neutrale Zwitserland (maar ook in bezette landen zoals België) werden de Duitse diplomatieke posten in Den Haag en Amsterdam in die jaren met mensen bezet die uitstekend op de hoogte waren van de Nederlandse cultuur. Belangrijke vragen zijn bijvoorbeeld wat tot hun taken behoorde, welke contacten zij met Nederlandse kunstenaars en intellectuelen hadden en hoe daar in Nederland op is gereageerd.

Behalve de bijdrage van Paffen zijn er nog drie artikelen waarin literaire thema's worden uitgewerkt: Ute Schürings presenteert een al elders

gepubliceerd hoofdstuk uit haar nog niet afgesloten dissertatie met de titel 'Provincie zoekt metropool. De reputatie van Berlijn in de Nederlandse literatuur van het interbellum'. Léon Hanssen, die al jaren publiceert over personen die binnen de Nederlands-Duitse betrekkingen een rol spelen, schetst in 'Verstrikt in lussen van welsprekendheid' de houding in Nederland tegenover Thomas Mann. In zijn bijdrage komen diverse thema's ter sprake waar Boterman in zijn inleiding naar verwijst zoals de opvatting in Duitsland van begrippen als cultuur en civilisatie waarmee Manns veranderende houding tegenover zijn geboorteland kan worden verduidelijkt. Marianne Vogel ten slotte beschrijft in 'Middelaars en moderniteitsdiscoursen' een publicatie van de bemiddelaar Friedrich Markus Huebner, een Duitser die lange tijd in Nederland heeft gewoond en er veel heeft gepubliceerd. Vogel gebruikt een begrip dat in veel andere bijdragen ook ter sprake komt, namelijk bemiddelaar (zij geeft de voorkeur aan het begrip 'middelaar') en definieert het als volgt: 'Onder een "middelaar" versta ik een tussenpersoon die leden van twee of meer culturen bij elkaar brengt, de relaties tussen deze culturen helpt bevorderen en het inzicht van de ene in de andere cultuur helpt verdiepen' (p. 37). Het begrip bemiddelaar is een van de sleutelbegrippen binnen de *cultural transfer* en het is opvallend dat Vogel niet aangeeft waarop haar definitie is gebaseerd. Die blijkt te beperkt en te waarderend te zijn. Want afhankelijk van zijn positie kan een bemiddelaar immers hem onwelgevallige aspecten negeren of zelfs blokkeren – waardoor hij tevens een negatieve rol kan vervullen, een aspect dat buiten Vogels definitie valt. Volgens haar omschrijving kunnen Nederlandse en Duitse vertalers of recensenten van bijvoorbeeld nationaal-socialistische literatuur ook geen bemiddelaar worden genoemd, hoewel zij dezelfde werkzaamheden verrichtten als de generaties voor hen, alleen vanuit een ander ideologisch perspectief. Nog een voorbeeld: de Duitser Georg Hermanowski, die na 1950 veel literatuur van Vlamingen vertaalde, maar vertalingen van niet-katholieke Vlaamse auteurs probeerde te verhinderen, is volgens haar omschrijving ook geen bemiddelaar.

Een zeer heldere bijdrage is van de hand van André Beening die onderzoek heeft gedaan naar het beeld van Duitsland in Nederlandse schoolboeken. Hij gaat in op het conglomeraat cliché, stereotype en imago waartussen grote verschillen bestaan. Bovendien maakt hij duidelijk dat de beeldvorming in Nederland over Duitsland in de lange periode van zijn onderzoek, 1750-2000, dynamisch was, imago's steeds veranderen. Deze

begrippen worden in de andere bijdragen in de bundel willekeurig door elkaar gebruikt, waaruit blijkt dat de deelnemers aan het symposium zich niet bewust zijn geweest van een van de belangrijke thema's in het onderzoek naar betrekkingen tussen de landen.

De kloof tussen de gedetailleerde voorstellen die Boterman in zijn inleiding presenteert en de bijdragen in de bundel is groot. Te vaak worden sleutelbegrippen niet of slordig gedefinieerd, wordt bestaand onderzoek samengevat of gaat de aandacht uit naar bijzaken. Afgezien van een paar artikelen is van een 'eerste aanzet tot nieuw onderzoek' naar en een 'frisse blik' op de Nederlands-Duitse betrekkingen, die Boterman aankondigt, in deze bundel nauwelijks sprake. De waarde van de bundel ligt in Botermans inleiding. Als die met recent onderzoek wordt aangevuld, kan ze als leidraad voor onderzoekers dienen.

Jaap Grave

Tijdschrift voor

**Nederlandse
Taal- & Letterkunde**

uitgegeven vanwege de Maatschappij
der Nederlandse Letterkunde te Leiden

2

2004 | jaargang 120